

6 اگست 2019

داکتر سید عبدالله کاظم

معلومات مختصر در باره کتاب "سراج التواریخ" و مؤلف آن علامه ملاء فیض محمد کاتب

اگر زحمات شب‌اروزی واقعه نگار و مؤرخ شهیر کشور علامه ملاء فیض محمد کاتب در نوشتن کتاب حجیم "سراج التواریخ" نمی بود، امروز یک گوشه بس مهم تاریخ معاصر کشور در تاریکی باقی می ماند. خدای بزرگ روح این مرد بزرگ را قرین رحمت خود سازد که چنین میراث با ارزش را برای نسل های فردای کشور از خود بیادگار گذاشت. البته این دعا نیز شامل حال کسانی میشود که جلد چهارم این کتاب با ارزش را بازیاب کردند و آنرا از دستبرد زمان نجات داده و پس از ویراستاری در چهار بخش به چاپ رسانیدند. در اینجا میخوام مختصری در باره "سراج التواریخ" بخصوص جلد چهارم آن که بر بسا وقایع مهم بطور مستند روشنی انداخته و ناگفته ها را بیان و ثبت اوراق نموده است و نیز مختصری در باره علامه فیض محمد کاتب و آثار او مطالبی برای علاقمندان تاریخ کشور تقدیم دارم:

من با نام داکتر محمد سرور مولایی (فرزند مرحوم جنرال میر احمد مولایی) از ورای نوشته هایش قبلاً آشنا بودم، اما سه سال پیش وقتی چاپ جدید "سراج التواریخ" در جمعاً هفت مجلد بدستم رسید و نوشته پرمحتوای مرحوم داکتر مولایی را خواندم که در باره زندگی علامه ملاء فیض محمد کاتب و نقد عالمانه کارهای با ارزش او در بیش از 180 صفحه نگاشته و در آغاز "تتمه جلد سوم - سراج التواریخ" به نشر رسانیده است، آگاهی ام در شناخت شخصیت و اهلیت مرحوم کاتب - این بزرگمرد تاریخ نگار کشور بیشتر شد و به عمق افکار و توانائی او در نویسندگی زیادتر پی بردم.

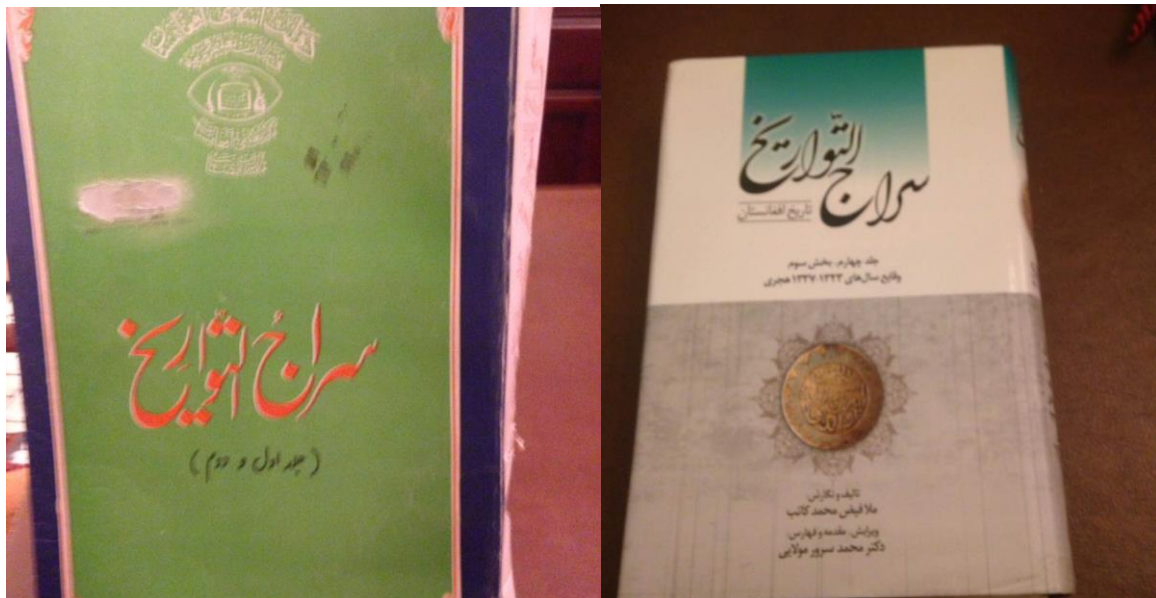
علامه فیض محمد کاتب فرزند سعید محمد خان که خود را از هزاره محمد خواجه میخواند، در سال 1279 ق (1241 ش) - هنگامیکه جنگ اول افغان و انگلیس در حال اشتعال بود، در غزنی چشم بدنیا کشود و در سال 1349 ق (1309 ش) در کابل به رضای حق پیوست و با نوشتن آثار گرانبها از جمله کتاب مستطاب "سراج التواریخ" نام خود را در تاریخ کشور جاودانی ساخت.

د پانو شمیره: له 1 تر 6

افغان جرمن آنلین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلپکني د ليکنيزي ښي پازوالي د ليکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله ليکنه له راليزلو مخکي په ځير و لولئ

داکتر مولایی در شروع مقدمه خود می نویسد: «علامه بزرگ ملاء فیض محمد کاتب به دلیل کثرت آثار و حجم نگارش ها و دقت و صراحت و راستی و صدق و باور ژرف و استوار به حقیقت گوئی و واقع نویسی و راست خواهی، به ویژه در کار تحریر و تألیف سراج التواریخ، از مؤرخان و نویسندگان پرکار و نستوه شمرده میشود. بیشترین شناخت و شهرت و آوازه ملاء فیض محمد کاتب در اذهان و افکار خاصه و عامه مردم افغانستان به سبب چاپ و انتشار جلد های اول، دوم و بخش اعظم جلد سوم همین کتاب در زمان حیات او و امیرحبیب الله خان در مطبعه دولتی کابل و سپس تجدید چاپهای آن سه جلد با حروفچینی جدید در سالهای اخیر است.»

(سراج التواریخ در جمعاً هفت مجلد چاپ جدید سال 1390ش ؛ و جلد اول و دوم سراج التواریخ چاپ سال 1331ش)

مولایی در مورد دوره های زمانی سراج التواریخ (در صفحه 107 و 108 تتمه [باقیمانده] جلد سوم) می نگارد: «جلد اول سراج التواریخ از آغاز حکومت احمدشاه ابدالی شروع و تا پایان دوره سدوزائی یعنی از سال 1160 ق تا 1258 ق (1126ش تا 1221ش) را در بر میگیرد که جمعاً مدت نود و هشت سال میشود. چاپ کابل آن 194 صفحه دارد که در قیاس با جلد های دوم و سوم و چهارم کم حجم است و مطالب آن بطور کلی فشرده است. جلد دوم از سال 1259 ق [1222ش] که آغاز حکومت امیر دوست محمد خان است، شروع میشود تا سال 1297 ق [1259ش] که سال برافتادن امیر محمد یعقوب خان و برآمدن امیر عبدالرحمن خان میباشد، ادامه می یابد که جمعاً سی و هشت سال را دربر میگیرد و از صفحه 195 تا صفحه 377 را شامل میشود. هر دو جلد در چاپ سال 1331 ق [1292ش] کابل در یک جلد صحافی شده است... جلد سوم گزارش وقایع دوران امیر عبدالرحمن خان از سال 1297 ق تا سال 1314 ق [1259 تا 1275ش] را دربر دارد که در چاپ قدیم کابل از صفحه 378 آغاز و به صفحه 863 پایان می یابد. این جلد با همین محدوده زمانی در سال 1333 ق [1294ش] در مطبعه دولتی کابل به چاپ رسید.»

د پانو شمیره: له 2 تر 6

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنی د لیکنیزی ښی پازوالی د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرولو مخکې په څیر و لولئ

مولایی در ادامه می افزاید: «گزارش بقیه سالهای حکومت امیر عبدالرحمن خان را به دلیل افزایش حجم جلد سوم و یا چنانکه خودش میگوید به دلیل شهادت امیرحبیب الله خان ناتمام گذاشت و به جلد چهارم موکول نمود. به این ترتیب تنمۀ دوران امیر عبدالرحمن خان از سال 1314ق تا 1319ق [1275ش تا 1280ش] در آغاز جلد چهارم جای داده شد که در واقع جزو جلد چهارم نیست، ولی در آن مجلد جای داده شده است. جلد چهارم از دنباله حکومت امیر عبدالرحمن خان از سال 1314ق تا 1319ق که پایان دوره حکومت اوست و از آغاز دوران امیر حبیب الله خان تا گزارش کشته شدن او و بیعت با سردار نصر الله خان در جلال آباد و با امیر امان الله خان در کابل را در بر دارد یعنی در واقع با گزارش امارت شش روزه نصرالله خان و سپس بیعت او با امیرامان الله خان و فوت مرموز او در زندان و شبانه به خاک سپرده شدن او به پایان میرسد.»

مولایی می نویسد که: «این جلد تاکنون چاپ و منتشر نشده است، یعنی نه دنباله حکومت امیر عبدالرحمن خان و نه سرتاسر دوران حکومت امیرحبیب الله خان. درباره وجود و عدم این جلد سالها بحث بوده است. تا آنکه چند سال قبل یعنی در سال 1386 ش یافته شد و متن آن اینک به زیور چاپ آراسته گشته است و این مقدمه نیز به تمن همین چاپ نگاشته میشود.» (متن مکمل این مقدمه دیده شود در: کاتب، ملاء فیض محمد: "سراج التواریخ - تاریخ افغانستان" تنمۀ جلد سوم، ویرایش و مقدمه و فهرس از: داکتر محمد سرور مولایی، انتشارات امیری، چاپ اول 1390ش، از صفحه 87 تا 267)

درباره جلد چهارم که تا سال 1386ش مفقود بود، محمد وسیم امیری - مسئول انتشارات امیری آنرا پیدا کرد، با افتخار در پیشگفتار خود "تنمۀ جلد سوم" می نویسد که: «بخش اخیر جلد سوم را با تمام جلد چهارم آن که با خط زیبای مؤلف محترم آراسته گردیده است و خبر پیدا شدن آنرا سه سال قبل برای همگان اعلام کردم و نسخه اصلی آنرا با این شرط در اختیار وزارت محترم اطلاعات و فرهنگ کشور و آرشیف ملی قرار دادم که امتیاز نشر آن در اختیار خودم که پیدا کننده آن هستم، قرار داده شود. بنده [امیری] از همان زمان در صدد انتشار آن برآمدم که مقدمه، تصحیح و فهرس آن را استاد محترم جناب داکتر مولایی به عهده گرفتند که قریب سه سال زمان را دربرگرفت و در این مدت کسانی که از طریق مطبوعات و رسانه های جمعی از پیدا شدن آن آگاهی یافته بودند، بارها به من مراجعه کرده، با پیشنهاد قیمت های گزاف می خواستند آنرا بخرند و به خارج کشور انتقال داده زینت بخش کتابخانه های کشورهای بیگانه نموده و یا احتمالاً نابود نمایند، ولی من [امیری] این عمل را خیانت به کشور و سرمایه ملی دانسته از فروش آن خودداری کردم. اینک متن کامل کتاب را با چاپ و صحافت زیبا در اختیار علاقمندان قرار داده امید است که این تلاش صادفانه ناشر مورد رضایت علاقمندان و ملت عزیز افغانستان را فراهم آورد. - محمد وسیم امیری، کابل تابستان 1390»

اینجانب به حیث یک محقق و علاقمند تاریخ معاصر کشور به این خدمت بزرگ جناب امیری صاحب در پیدا کردن جلد چهارم و تصمیم به چاپ آن ارج گذاشته و از این اقدام مهم ایشان و نیز از استاد داکتر مولایی که واقعاً در ویراستاری آن زحمت فراوان کشیده اند، ابراز امتنان میدارد و برای همه دست اندرکاران چاپ مکمل این اثر بزرگ تاریخ کشور در هفت مجلد قطور اجر دارین از بارگاه بی نیاز استدعا میکند.

د پانوی شمیره: له 3 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنی د لیکنیزی بڼې پازوالی د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرو لمخې په څیر و لولئ

در باره چاپ جدید سراج التواریخ در جمعاً هفت مجلد لازم به تذکر میدانم که جلد اول و دوم در یک مجلد به کوشش محمد ابراهیم شریعتی در تهران بوسیله مؤسسه انتشارات عرفان در سال 1391ش در 983 صفحه بطور معیاری (ستندارد) به چاپ رسیده و جلد سوم آن در دو بخش آنهم به کوشش محمد ابراهیم شریعتی در تهران در عین سال و بوسیله همان مؤسسه نشراتی (بخش اول جلد سوم در 1167 صفحه و بخش دوم جلد سوم در 1182 صفحه) طبع گردیده است که تعداد صفحات هر سه جلد به 3332 صفحه بالغ میشود. دلیل اینکه چرا سه جلد فوق در چاپ کابل به جمعاً 863 صفحه میرسید، ولی در چاپ جدید به 3332 صفحه رسیده، اینست که چاپ کابل با اندازه بزرگتر و حروف کوچکتر بطور بسیار فشرده چاپ گردیده، درحالیکه چاپ جدید در صفحات معیاری معمول کتابها با حروف نسبتاً بزرگتر و فاصله بیشتر سطور آراسته شده است و اما متن هر دو چاپ از نظر محتوا هیچ فرقی باهم ندارند.

قسمت تتمه (باقیمانده) جلد سوم و جلد چهارم در سه بخش که در سال 1386ش بازیاب گردیده و در سال 1390ش به همت محمد وسیم امیری و زحمات داکتر مولایی در چهار مجلد چاپ شده اند، همه در کابل بوسیله مؤسسه انتشارات امیری به زیور طبع آراسته شده که تتمه جلد سوم مشتمل بر یک مقدمه طویل (بیش از 180 صفحه) در باره زندگی نامه ملاء فیض محمد کاتب مؤلف کتاب و نیز نقد عالمانه در مورد متن کتاب سراج التواریخ بقلم داکتر مولایی را در بردارد که در اخیر آن قسمت باقیمانده جلد سوم گنجانیده شده است و جمعاً به 463 صفحه میرسد.

جلد چهارم در سه بخش با ویراستاری و فهرست نویسی داکتر محمد سرور مولایی در سال 1390ش بوسیله مؤسسه انتشارات امیری در کابل چاپ گردیده که بخش اول آن وقایع سالهای 1315 تا 1318ق (1276 تا 1279ش) را در 767 صفحه، بخش دوم آن وقایع سالهای 1319 تا 1322ق (1280 تا 1285ش) را در 722 صفحه و بخش سوم و اخیر آن وقایع سالهای 1323 تا 1337ق (1284 تا 1298ش) را در 714 صفحه دربر میگیرد که مجموع صفحات جلد چهارم در سه مجلد به 2203 صفحه میرسد. به این اساس تعداد صفحات سراج التواریخ از آغاز جلد اول تا ختم جلد چهارم در هفت مجلد در چاپ جدید بشمول فهرست مندرجات و نام اشخاص و محلات جمعاً به 5344 صفحه بالغ میشود که البته 180 صفحه مقدمه داکتر مولایی شامل آن نمیشود.

در مقدمه داکتر مولایی (صفحه 256 تا 259 تتمه جلد سوم) راجع به دیگر آثار علامه فیض محمد کاتب چنین آمده است: «مجموعه آثار ملاء فیض محمد کاتب که در سال 1358 شمسی از ورثه کاتب توسط دولت ضبط یا خریداری گردیده [یادداشت: برطبق نوشته استاد محمد عمر صدیقی - رئیس آنوقت آرشیف ملی، در هفته نامه امید این اسناد از نزد پسر مرحوم کاتب در بدل پول نقد خریداری شده و خودش با دونفر دیگر به شمول علامه عبدالحی حبیبی جزء هیئت ارزیابی و خریداری آن بوده اند] و در آرشیف ملی نگهداری می شوند، شامل چهار اثر در 3267 صفحه و 76 برگ نقل فرمانهای دولتی و اسناد و مکاتیب و یادداشتهای دیگر در 647 صفحه بوده است.»

آثار دیگر کاتب را حسین نایل در "یادنامه کاتب" به مناسبت صدمین سال تولد او با شرح مختصر چنین فهرست کرده است:

1 - "تاریخ حکمای متقدمین از هبوط حضرت آدم تا به وجود آمدن حضرت عیسی(ع)"، به حیث کتاب درسی چاپ دارالتألیف وزارت معارف، کابل 1302ش.

2 - "فیضی از فیوضات" - بررسی دقیق از رویدادهای افغانستان که گفته میشود مؤلف از ترس حکومت آنرا در سال 1306 به مهدی فرخ سفیر آنوقت ایران در افغانستان امانت سپرده و تا امروز مفقود میباشد.

3 - "تاریخ عصر امانی" که نسخه از آن در دست بوده و این اثر ممکن است یکی از مجلدات جلد پنجم سراج التواریخ بوده باشد که متأسفانه سالها قبل از دفتر ریاست دارلتألیف وزارت معارف مفقود گردیده و تاکنون از بازیافت آن اطلاعی در دست نیست.

4 - "نسب نامه طوایف افغانه و نفوس ایشان"، شامل شرح و معرفی قبایل افغانستان بوده که در بخش اول جلد پنجم کتاب میرعبدالحمید خان عزیزاده بنام "امان التواریخ" درج گردیده و این کتاب در هفت جلد اخیراً در کابل بوسیله مؤسسه بیهقی به طبع رسیده است. هر هفت جلد "امان التواریخ" را با صد مشکل به شوق آنچه از نامش برمی آمد، تهیه کردم، ولی متأسفانه چیزی درباره دوره سلطنت امانی در آن نیافتیم.

5 - "تذکره الانقلاب" گزارش روزانه رویدادهای مهم افغانستان در چند ماه سال 1307 و 1308 سقوط دوره امانی و آغاز امارت حبیب الله کلکانی است که دست نویس این کتاب در سال 1358 از ورثه مرحوم کاتب خریداری و در آرشیف ملی نگهداری میشود. این کتاب اخیراً بوسیله علی امیری با نوشتن یک مقدمه، ویرایش و تعلیق گردیده و بنگاه انتشارات کاوه در جرمنی در سال 2013 در 388 صفحه آنرا به چاپ رسانیده است.

6 - "امان الانشاء در نامه نگاری" که از جمله کتب درسی در دوره امانی محسوب میشود.

7 - "فقرات شرعیه در مسائل فقهی" - نگارش سال 1300ش.

و باقی آثار دیگر کاتب زیر عناوین ذیل نگارش یافته است، از جمله: "اتحاد نظر مجتهدین"، "شرح اصول دین"، "زاماداری و سیاست کشورداری"، "تاریخ عمومی افغانستان"، "تحفته الاخوان"، "استقلال افغانستان"، "رساله وجه تسمیه افغانستان"، "مجلدان پنجگانه سراج التواریخ" و تعدادی از مقالات او منتشره سراج الاخبار.

قابل ذکر است که علامه کاتب در اخیر جلد چهارم - بخش سوم از صفحه 618 الی صفحه 714 (ختم کتاب) شرح مفصل و مستند با قید تاریخ هر روز از آخرین سفر امیرحبیب الله خان سراج الملت والدین را به جلال آباد را با ذکر حوادث مربوط به شهادت امیر و دست های پشت پرده در آن واقعه، اعلام امارت شش روزه سردار نصرالله خان نائب السلطنه (برادر امیر) در جلال آباد و رویدادهای بعدی در آنجا و نیز اعلام سلطنت شهزاده امان الله خان درکابل و جریانات مهم آنوقت را بطور مستند و آنچه خودش شاهد و ناظر اوضاع بوده، در قید قلم آورده و ثبت تاریخ نموده است. اینجانب با استفاده از این کتاب و دیگر مآخذ کتابی نوشتم، تحت عنوان "بررسی اسرار نهفته شهادت امیر حبیب الله خان سراج الملة والدین" که بطور مسلسل در 22 قسمت در پورتال وزین افغان جرمن آنلاین سر از تاریخ 16 دسمبر 2016 تا اول فبروری 2017 به نشر رسید و در نظر است بزودی این سلسله به حیث یک کتاب به چاپ برسد. نکته مهم در این بررسی همانا دست داشتن یک ایجنت انگلیس بنام "مصطفی صغیر" است که اساساً از ترکیه بود، ولی در خدمت انگلیس ها قرار داشت و خودش در قتل امیر هنگامی اعتراف کرد که عزم ترور مصطفی کمال "اتا ترک" را در

د پانو شمیره: له 5 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکنی د لیکنیزی بڼې پازوالی د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ

ترکیه داشت و دستگیر شد و پس از تحقیقات مکمل در ترکیه آنوقت محکوم به اعدام گردید. بررسی مفصل موضوع شهادت امیر در این کتاب واضح می سازد که شایعات دشمنان مبنی بر دست داشتن شهزاده امان الله خان در قتل پدر بی اساس و بسیار مغرضانه بوده است که متأسفانه در حاشیه تبلیغات منفی از طرف مخالفان شاه امان الله در اذهان بیخبران از واقعیت تزریق گردیده است.

د پانو شمیره: له 6 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنې د لیکنیزې بڼې پازوالې د لیکوال په غاړه ده ، هيله من یو خپله لیکنه له رالیرلو مخکې په څیر و لولئ